

מצוות ברכת המזון

רחמנא מריה דהאי פיתא. והא בעינן שלש ברכות! מאי יצא דקאמר רב - נמי, יצא ידי ברכה ראשונה.

עם זאת, כתב השיטה מקובצת, שמרכיבי הברכה המרכזיים - הודאה על המזון, הארץ וירושלים, הינם מדאורייתא:

שיטה מקובצת מסכת ברכות דף מח עמוד ב:

אבל ברכת המזון יש לה קצת נוסח מן התורה שהוא צריך לברך על מזונו ולהזכירו ולהזכיר הארץ וירושלים.

לעומת זאת, הבית יוסף נקט בדעת הרמב"ם, שכן התורה די באמירת דברי שבח כל שהם על המזון:

בית יוסף אורח חיים סימן קצא:

דאין מנין ברכות שאחר המזון מן התורה, וכדמשמע מדברי הרמב"ם בספר המצות שלו שכתב 'והמצוה י"ט שציונו לברכו אחר האכילה', ולא הזכיר מנין הברכות. ולדעתו אף על גב דדריש להו בגמרא (ברכות מח, ב) מקראי, אסמכתא בעלמא ביניה.

❖ כיצד דברי הרמב"ם מתיישבים בלשון הפסוקים, שמדגישים את ההודאה על ארץ ישראל?

המגן אברהם חידש, שגם על פי דרכו של השיטה מקובצת, אין חובה מן התורה לברך שלוש ברכות, אלא ניתן לכלול את שלשת הנושאים בברכה אחת:

מגן אברהם סימן קצא ס"ק א:

דמאי דדרשינן מקרא שיברך על שלשתן אינו רוצה לומר שיחתום על כל אחד בברכה אלא מדאורייתא די כשיברך על שלשתן בברכה אחת, אך דרבנן תקנו לחתום על כל אחד.

לאור זאת הסיק בשו"ת גינת ורדים, שבמקום ספק, ניתן להסתפק בברכה מעין שלוש, כיוון שיוצאים בכך ידי חובה מן התורה:

שו"ת גינת ורדים אורח חיים כלל א סימן כד:

וכפי זה בדברים הללו שנכנסין בספק שמא הם בכלל פת או אינם בכלל פת ראוי לסמוך להקל לכתחלה על ברכה מעין ג'.

❖ סכם על פי השיטות השונות: האם לברכת המזון יש נוסח קבוע או מרכיבים הכרחיים מן התורה? האם חובה מן התורה לברך ג' ברכות, או שדי לברך ברכה אחת 'מעין שלוש'?

ג. הזכרת 'ברית' ו'תורה'

הגמרא במסכת ברכות קובעת שיש להזכיר מרכיבים נוספים בתוך ברכת המזון:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מט עמוד א:

וכל שאינו אומר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים - לא יצא ידי חובתו. מסייע ליה לרבי אילעא, דאמר רבי אילעא אמר רבי יעקב בר אחא משום רבינו: כל שלא אמר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים - לא יצא ידי חובתו.

ופירש רש"י:

רש"י מסכת ברכות דף מח עמוד ב:

צריך שיזכור בה ברית - בברכת הארץ, שעל ידי ברית נתנה לאברהם בפרשת מילה (בראשית י"ז) ונתתי לך ולזרעך אחריו את ארץ מגוריו.

הקדמה:

בברכת המזון ישנה הודאה מיוחדת על טובה המופלא של ארץ ישראל. יתירה מזאת, בזוהר הקדוש (שמות קנז ע"א) מובא, שברכת המזון נוהגת גם בחו"ל משום שכל השפע שבכל העולם מתברך מארץ ישראל וממקום המקדש.

א. מקור הדין

נאמר בתורה:

ספר דברים פרק ח פסוק י':

כי ה' אלקיך מביאך אל ארץ טובה ארץ נחלי מים עינות ותהומות יוצאים בבקעה ובהר. ארץ חטים ושעורה וגפן ותאנה ורמון ארץ זית שמן ודבש. ארץ אשר לא במסכנות תאכל בה לחם לא תחסר כל בה ארץ אשר אבניה ברזל ומהרריה תחצוב נחושת. ואכלת ושבעת וברכת את ה' אלקיך על הארץ הטבה אשר נתן לך.

חז"ל למדו מכאן שישנה חובה לברך לאחר אכילת המזון:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף כא עמוד א:

אמר רב יהודה: מנין לברכת המזון לאחריה מן התורה - שנאמר: ואכלת ושבעת וברכת.

❖ דייק בלשון הפסוקים האם ברכה זו עיקרה על המזון או על ארץ ישראל?

ב. כמה ברכות צריך לברך מדאורייתא?

הגמרא במסכת ברכות דנה בברכות השונות המרכיבות את ברכת המזון:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מח עמוד ב:

תנו רבנן: מנין לברכת המזון מן התורה? שנאמר: ואכלת ושבעת וברכת - זו ברכת הזן, את ה' אלקיך - זו ברכת הזימון, על הארץ - זו ברכת הארץ, הטובה - זו בונה ירושלים, וכן הוא אומר: ההר הטוב הזה והלבנון, אשר נתן לך - זו הטוב והמטיב.

אף שמצוות ברכת המזון מן התורה, את נוסח הברכה תקנו כמה מגדולי האומה:

תלמוד בבלי מסכת ברכות שם:

אמר רב נחמן: משה תקן לישראל ברכת הזן בשעה שירד להם מן, יהושע תקן להם ברכת הארץ כיון שנכנסו לארץ, דוד ושלמה תקנו בונה ירושלים. דוד תקן על ישראל עמר ועל ירושלים עירך, ושלמה תקן על הבית הגדול והקדוש.

הסיק מכך הרמב"ם שנוסח הברכות של ברכת המזון אינו מן התורה:

השגות הרמב"ם לספר המצוות לרמב"ם שורש א:

וכן אמרו בברכת המזון שהוא ודאי מן התורה (ברכות מח, ב) משה תיקן ברכת הזן, יהושע תקן ברכת הארץ, שלמה תקן בונה ירושלים. וכולן אין מטבען תורה, אבל נצטווין מן התורה שנברך אחר אכילתנו כל אחד כפי דעתו... ובאו הנביאים ותקנו לנו נוסח מתוקן הלשון וצח המליצה וכו'.

כך עולה גם מדברי הגמרא במקום אחר:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מ עמוד ב:

בנימין רעיא כרך ריפתא ואמר: בריך מריה דהאי פיתא. אמר רב: יצא. והאמר רב: כל ברכה שאין בה הזכרת השם אינה ברכה! - דאמר: בריך

'והגית בו' - דפי לימוד עצמי לחיילי צה"ל

צריך שיזכור בה תורה - שאף בזכות התורה והמצוות ירשו את הארץ. שנאמר למען תחיון ורביםם ובאתם וירשתם את הארץ (דברים ח'). מדברי התוספות משמע שהזכרת ברית ותורה בברכת המזון, היא חובה מן התורה, שכך כתבו לגבי חיוב נשים בברכת המזון:

תוספות מסכת ברכות דף כ עמוד ב:

אלא י"ל דטעמא משום דכתיב על בריתך שחתמת בבשרנו ועל תורתך שלמדנו ונשים ליתנהו לא בברית ולא בתורה, ואמרין לקמן (דף מט.) מי שלא אמר ברית ותורה בברכת המזון לא יצא ידי חובתו, והשתא קא מבעיא ליה כיון דלא מצו למימר ברית ותורה לא הוה אלא מדרבנן או דלמא כיון דלא שייך בהו הוי שפיר דאורייתא.

לעומת זאת, הרשב"א דן בנוסח ברכת המזון של עבדים, וכתב:

חידושי הרשב"א מסכת ברכות דף מט עמוד א:

והקשה הראב"ד ז"ל אם כן אפילו הארץ לא יזכיר לפי שאינה בעבדים... ומסתברא שזו אינה קושיא **דברית ותורה אינה דבר תורה**, והלכך לא טבעו חכמים מטבע אחד לאנשים ומטבע אחד לנשים ומטבע אחד לעבדים, אבל ברכת הארץ שהיא דאורייתא לא חלקה תורה.

הטור הסתפק האם השוכח להזכיר ברית ותורה צריך לחזור ולברך:

טור אורח חיים סימן קפז:

כתב אחי ה"ר יחיאל ז"ל מסופקני בהא דאמר לא יצא י"ח אי לעיכובא קאמר או למצוה, והדעת נוטה דלמצוה קאמר ע"כ. ונ"ל כיון דברכת המזון דאורייתא לעיכובא קאמר וצריך לחזור, ואם סיים הברכה חוזר לראש.

❖ נסה להסביר מה יסוד הספק של רבנו יחיאל? האם דברית מתאימים דווקא לשיטת הרשב"א?

כשיטת רבנו יחיאל כתב גם הרא"ה, והביא ראיה לכך מנוסח ברכה מעין שלש:

חידושי הרא"ה מסכת ברכות פרק ז - שלושה שאכלו:

וכל שאינו אומר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבנין ירושלים לא יצא ידי חובתו. פי' כל הני לאו לעכובא מדלא קבעום בברכת מעין שלש אלא לכתחלה ולמצוה קאמר ואף על גב דתני לא יצא ידי חובתו לא יצא כראוי קאמר וכו'.

ביישוב קושיית הטור על שיטה זו, כתב הבית יוסף:

בית יוסף אורח חיים סימן קפז:

ומ"ש רבינו ונראה לי כיון דברכת המזון דאורייתא לעיכובא קאמר וצריך לחזור, יש לדחות, דנהי דברכת המזון דאורייתא המטבע שלה הוא דרבנן, וכיון שאינו משנה אלא מטבע שהוא מדרבנן אפשר דיצא.

אולם להלכה פסק על פי משמעות לשונם של רוב הראשונים:

שלחן ערוך אורח חיים סימן קפז סעיף ג:

אם לא הזכיר בברכת הארץ ברית ותורה, אפי' אם לא חיסר אלא אחד מהם, מחזירין אותו.

לאור זאת פסק בספר 'וזאת הברכה':

וזאת הברכה פרק כד עמ' 209:

אכל פת, וטעה ובירך 'על המחיה' במקום ברכת המזון - לא יצא, וחוזר ומברך ברכת המזון, שחז"ל תיקנו לברך ג' ברכות אחרי סעודת הפת, ואינו יוצא בברכה אחת מעין ג', ועוד שתיקנו חז"ל להזכיר 'ברית' ו'תורה' בברכת המזון והוא לא הזכירן וכו'.

אולם הגר"ע יוסף כתב, שיש לחשוש לדעת הסוברים שיצא בברכת מעין שלש, ועל כן הורה:

חזון עובדיה ט"ו בשבט עמוד רמ:

מי שאכל פת, ובמקום לברך ברכת המזון, טעה ובירך ברכה אחת מעין שלש שהיא ברכת על המחיה, הדבר שנוי במחלוקת הפוסקים אם יצא ידי חובתו, ובדיעבד יצא ידי חובתו, שספק ברכות להקל.

ד. ברכת הטוב והמטיב

הגמרא במסכת ברכות דנה במקורה ותוקפה של ברכת הטוב והמטיב. יש סוברים שברכה זו מן התורה:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מח עמוד ב:

אשר נתן לך - זו הטוב והמטיב

מאידך, יש הסוברים שברכה זו נתקנה בתקופת מרד בר כוכבא:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מח עמוד ב:

הטוב והמטיב ביבנה תקנוה כנגד הרוגי ביתר. דאמר רב מתנא: אותו היום שניתנו הרוגי ביתר לקבורה תקנו ביבנה הטוב והמטיב, הטוב - שלא הסריחו, והמטיב - שניתנו לקבורה.

במקום אחר מוכיחה הגמרא שברכה זו מדרבנן:

תלמוד בבלי מסכת ברכות דף מו עמוד א:

אמר רב יוסף: תדע דהטוב והמטיב לאו דאורייתא - שהרי פועלים עוקרים אותה. אמר רב יצחק בר שמואל בר מרתא משמיה דרב: תדע דהטוב והמטיב לאו דאורייתא - שהרי פותח בה בברוך ואין חותם בה בברוך.

וכן פסק להלכה הרמב"ם:

רמב"ם הלכות ברכות פרק א הלכה יז:

ולמה יענה אמן אחר בונה ירושלים והרי אחריה ברכת הטוב והמטיב, מפני שברכה זו בימי חכמי משנה תקנוה וכלאו וכלאו היא תוספת, אבל סוף עיקר הברכות של ברכת המזון היא בונה ירושלים.

אף על פי כן חידש המשנה ברורה, לגבי המסופק אם בירך ברכת המזון, שחוזר ומברך:

משנה ברורה סימן קפד ס"ק יג:

היינו כל ברכת המזון אף ברכה רביעית שאינה אלא מדרבנן כי היכי דלא לזלזול בה.

אולם מנהג הספרדים למעשה שלא לחזור על הברכה הרביעית:

פסקי תשובות אורח חיים סימן קפד אות ד:

אבל גדולי הפוסקים הספרדים (בן איש חי, כף החיים, אור לציון) פסקו שלא לברך מספק אלא ג' ברכות ותו לא, ואם ודאי בירך ג' ברכות ורק מסתפק על ברכה רביעית לכולי עלמא לא יברך אותה מספק.

ה. הלכה למעשה

א. מצווה מן התורה לברך אחר אכילת פת, ולדעת רבים מהראשונים מצווה מן התורה להזכיר בברכה הודאה על המזון, ארץ ישראל וירושלים.

ב. צריך להזכיר ברית ותורה בברכת הארץ ומלכות בית דוד בבונה ירושלים. בדיעבד כשלא אמר - חוזר.

ג. המסתפק אם בירך ברכת המזון - חוזר ומברך, למנהג האשכנזים יחזור גם על ברכת הטוב והמטיב, ולמנהג הספרדים יחזור רק על ג' הברכות שחייבן מהתורה.

ד. בירך מעין שלוש במקום ברכת המזון, יחזור ויברך ברכת המזון, ולגר"ע יוסף לא יברך שנית.

